

Prostor in čas v Tavčarjevi poljanski literaturi

Marija Stanonik

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, II. razred za filološke in literarne vede,
Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana, marija.stanonik@siol.com

Teoretično izhodišče tukajšnjega članka je Tavčarjeva poetika vizualizacije njegove rodne pokrajine ob strugi Poljanske Sore s skrajnima točkama Žiri in Škofja Loka na njeni daljici, medtem ko vertikalno zastopata Loško pogorje in Blegoš. Te prostorske koordinate označujejo Poljansko dolino topografsko, medtem ko sta Visoko in Zala izrazito kronološka. Dinamiko prostora zaznamujejo živali, medtem ko so prebivalci v njem zaznamovani z melanholično življenjsko držo.

Theoretischer Ausgangspunkt des vorliegenden Beitrags ist Tavčars Poetik der Visualisierung seiner heimatlichen Landschaft entlang des Flussbettes von Poljanska Sora, mit den Extrempunkten Žiri und Škofja Loka an ihrem äußersten Ende, während die Vertikale durch Loško Pogorje und Blegoš repräsentiert wird. Diese räumlichen Koordinaten markieren das Poljanska-Tal topografisch, während Visoko und Zala eindeutig chronologisch sind. Die Dynamik des Raumes ist von Tieren geprägt, während die Bewohner eine melancholische Lebenseinstellung auszeichnet.

Ključne besede: Ivan Tavčar, poetika vizualizacije, prostorske koordinate, literarna kronologija, poetika

Schlüsselwörter: Ivan Tavčar, Poetik der Visualisierung, räumliche Koordinaten, literarische Chronologie, Poetik

Uvod

Poljanska dolina s kultivirano krajino še daleč v griče, ki so sicer porasli z iglastimi in listnatimi gozdovi, se razprostira na obeh straneh porečja poljanske Sore vse od izvira na robu nekdanjega Loškega gospostva do sotočja s selško Soro pri Škofji Loki.¹ Tukajšnja analiza želi zadostiti radovednosti, kako jo je videval, doživiljal in opisoval njen upravičeno cenjeni pisatelj Ivan Tavčar (1851–1923). Nanaša se na njegovo prozo, ki je v presledkih nastajala od leta 1876 do leta 1919 in je prostorsko umeščena izrecno v njegovo rodno pokrajino.

¹ Ta članek upošteva obseg, ki je priporočen za objave v *Razpravah II. razreda SAZU*. Toda analiza naslovne teme je narasla daleč čez dovoljeno mero za objavo v znanstveni publikaciji. Priložnost zanjo je v monografiji *Dar Poljanski dolini*, Škofja Loka 2024, 213–281.

I. Teoretično izhodišče

Izhodiščna zamisel je prenesena iz monografije o poetiki slovenske slovstvene folklore, pri kateri ima pomembno težo prav vizualna poetika (Stanonik 2023: 151–280).² Povod zanjo je domačnost prebivalcev iz navedenega okolja z likovno umetnostjo, katere vrh sta v Tavčarjevem času dosegla brata Janez in Jurij Šubic,³ medtem ko je doma od Žirov do Škofje Loke na desetino⁴ njunih rojakov s sebi lastno zmožnostjo in možnostmi Bogu v čast in sebi v veselje lepšalo domove in njihovo notranjo opremo, gospodarska poslopja (kozolce, hleve, čebelnjake), kmečko orodje, sveta znamenja (razpela, kapelice, cerkve), ne nazadnje oblačila in posteljnino. Ta umet(el)nost nikakor ni bila sama sebi namen, saj je spremljala za vsakdanje življenje celo nujne predmete in stavbe.⁵ Z njihovo uporabo je bila estetska funkcija med ljudmi stalno navzoča. Tavčarjev prvoosebni pripovedovalec končuje v *Cvetju v jeseni* (1917) opis ene od domačij z občudovanjem harmonije, skladnosti, usklajenosti v razpostavitvi poslopij: »Pri tej hiši si se takoj čutil domačega, ker ni bilo v vsi naselbini ničesar, kar bi bilo ustvarjalo kaj nesoglasja. Vse se je strinjalo in ujemalo« (Tavčar 1956: 22).

Tavčarju so ti otroški vtisi mogoče pomagali estetsko zaznavati površje in naravo v njegovi Poljanski dolini. K zaznavanju njenih skrivnosti sta mu gotovo pripomogla njegov status lovca in ribiča, saj so mu bili s tem dostopni tudi kottički in veščine, s katerimi večina ni seznanjena.

Prostor, kjer pa v Tavčarjevi topografiji estetska funkcija celo prevladuje, je cerkev v sožitju likovne, glasbene, besedne in gledališke umetnosti, kar pisatelj sam prostodušno prizna: »Bil sem romantik, in zato se še danes ne morem ločiti od tiste visoke poezije, ki je zame vsaj – vsekdar v zvezi z božjo službo po katoliških cerkvah!« (Cankar 1960: 53).

II. Poetika vizualizacije

Glede na to, da je Tomaž Sajovic obdelal »krajinske opise v Tavčarjevi zgodnji prozi« (1980/81: 99–104), je tukajšnjo obravnavo mogoče v tem pogledu šteti za nadaljevanje, saj se nanaša na Tavčarjevo prozo od leta 1876 s presledki do leta 1919, locirano izrecno na njegovo rodno Poljansko dolino. Nanjo že v naslovih

² Pri pticah poleg vizualne pride do izraza tudi zvočna poetika.

³ Saj sta se uveljavila tudi v svetu (Grčija, Francija).

⁴ Na razstavi v Žireh je ob 50-letnici DPD Svoboda Žiri leta 2005 sodelovalo trideset žirovskih znanih in neznanih, tj. šolanih in samouških slikarjev in slikark ter trije umetniški fotografi, večinoma rojenih po drugi svetovni vojni (1945 →). Občina Žiri ima okrog 5000 prebivalcev.

⁵ Za kategorialna vprašanja na to temo prim. Makarovič 1981, Sedej 1985.

najbolj namiguje dvanajst »slik iz Loškega pogorja«: Holekova Nežika (1876), Kobiljekar, Kalan (1878), Moj sin; Miha Kovarjev (1880), Grogov Matijče (1881), Tržačan; Kako se mi ženimo; Kočarjev gospod (1882), Posavčeva češnja; Šarevčeva sliva (1887), Gričarjev Blaže (1888). Zanje se je, tudi po zaslugi urednikov (Fran Levec, Marja Boršnik), pozneje uveljavil naslov *Med gorami* (Boršnik 1966: 393–394).⁶

1. Motivika »slik« je izrazito vaška, s poudarjeno socialno diferenciacijo slovenskega podeželja v drugi polovici 19. stoletja. K njim sodita tudi žanrsko različno opredeljevani besedili: *V Zali*⁷ (1894) je lokalno prepoznavno že po naslovu in domačinom ni mogoče zgrešiti širokega gozdnega pasu na severni strani Žirovskega Vrha, medtem ko so pobočja na drugi strani doline pod Blegošem ter levo in desno od njega dogajalni prostor povesti / romana *Cvetje v jeseni* (Kocjan 1996: 466).

Istočasno ko je Ivan Tavčar dozoreval kot pisatelj, sta se v slikarstvu doma in v svetu uveljavljala njegova rojaka, brata Janez Šubic (1850–1889) in Jurij Šubic⁸ (1855–1890).⁹ Njunih staršev se Tavčar v *Cvetju v jeseni* spominja z ganljivo pieteto (Tavčar 1956: 22).

Tavčarjeva lastna opredelitev svojih najkvalitetnejših literarnih del kot »slika« in »podoba« nakazuje morebitno spremljanje tedanjih slovenskih slikarjev ali celo povezavo z njimi; da pa je imel smisel za vizualno estetiko, vsekakor priča njegova velika naklonjenost domači krajini: »Hodil sem od Jelovega brda proti Malenskemu vrhu ter, kakor vselej, kadar sem stopal po tej poti, jemal vase lepoto pokrajine« (Tavčar 1956: 72).

Tavčarjevo besedno »slikanje« karakterizirata dva glagola, ki sta domača izrecno v upodabljaljoči umetnosti, še toliko bolj, ker ju obakrat spremlja barvna epitetoneza: »Na vse [Loško pogorje] pa je razlivalo sonce rožnate svoje žarke in modro nebo *se je okvirilo* nad razgreto pokrajino« (*Posavčeva češnja*; Tavčar

⁶ Veseli me, da se tukajšnja izbira Tavčarjevih del sorazmerno ujema z njegovo lastno oceno o njihovi vrednosti, kakor sledi iz njegove izjave Ivanu Prijatelju iz 1921, ko mu je ta povedal, da namerava urediti njegove zbrane spise: »Ako hoče Tiskovna zadruga res izdati iz mojih spisov to, kar je branja vrednega, potem naj izda v enem zvezku moje 'Slike iz Loškega pogorja' in v drugem 'Cvetje v jeseni' ter 'Visoško kroniko'. Ostalih mojih pripovednih stvari ni treba ponatiskovati, ker sem jih pisal deloma v nezreli mladosti, deloma pa v poznih popolnočnih urah, kadar mi urednik Levec ni dal miru, in v hipih, ki sem jih ukradel poklicu in nesrečni politiki (TZS I, 494)« (Boršnik 1966: 394).

⁷ Povest, roman (Boršnik 1966: 437), cikel (Kocjan 1996: 466).

⁸ Leta 1887 je portretiral Franjo Tavčar (*Enciklopedija Slovenije* 13 1999: 161).

⁹ Morda je sledil tudi vzponu in slikarski šoli slikarja rojaka Antona Ažbeta (1862–1905) (*Enciklopedija Slovenije* 1987: 162–163).

1956: 22). In: »Na nebu ga ni bilo oblačka, in na severu *so se* Triglav in drugi snežniki *ostro črtali* zadaj v temnozeleni krajini« (*V Zali*; Tavčar 1966: 303).

2. V istem obdobju kot vaške »slike« je Tavčar objavil troje besedil, katerih motivika se oddaljuje od klasične slovenske kmečke motivike. Tukaj zbujajo pozornost zaradi žanrske opredelitve: »slika iz naroda« (*Kuzovci*, 1882),¹⁰ morda z asociacijo na nedokončane Jurčičeve *Rokovnjače* (1881), in »zgodovinska podoba« (2x) (Tavčar 1966: 156–187; 188–244), ki se nanašata na višji družbeni sloj, naj bo cerkvena ali grajska gosposka (*Vita vitae meae*, 1883; *Grajski pisar*, 1889). *Visoška kronika* (1919) ima zgodovinsko razsežnost že v naslovu.

Bolj na skrivnem je Tavčarju tako ljuba Poljanska dolina vključena v njegovo povest *Ivan Slavelj* (1876) in »novelico« *Tiberius Pannonicus*.

V *Cvetju v jeseni* (1917) avtor na treh mestih uporabi »podobo« v treh različnih pomenih: figura, videz/izgled, spomin, kar še zmeraj meri na vizualno poetiko:

Ni mi prihajalo na misel, da sem *podoba*, kakor v teh krajih morda še nikdar nastopila ni in katere smešnost prebivalstvu ne bo odšla. Vtisom smešnosti so naši pogorci jako dostopni! (*Cvetje v jeseni*; Tavčar 1956: 38)

Dekle je bilo še dosti dobre *podobe*, ali tičala je v nekaki gosposki kočemajki. (Tavčar 1956: 50)

Nato je pristopila k mizi, sedla na stol in odvezala ruto pod obrazom, da ji je padla na rame.

Na obraz ji je padala polna svetloba. Pogledal sem jo, ali takoj je odmaknila oči ter jih dvignila proti stropu. Prešinila me je misel: ta obraz, nebeški Rafael, se je moral nekdaž že zibati pred tvojim duhom! In res, v Bologni je bilo, ko sem koprnel pred Rafaelovo podobo svete Cecilije! Naša Meta je imela obraz te svete Cecilije. Čarobni vtis pa so povečali svetli, na rdeče spominjajoči lasje, ki so v debelih kitah težili sveto Cecilijo z Jelovega brda. (Tavčar 1956: 25–26)

Moja duša je v pogorju, Meta zame mi umrla! Pred mano živi še vedno v *podobi* mladosti in devišтва. Da sem jo vzel, potrli bi jo bil zakon, potrlo bi jo bilo delo. Vse to bi bilo streslo cvet z njenega telesa, dočim mi živi dandanes še vedno v tisti cvetlični nežnosti, katera pri ženski tako rada in tako hitro usahne! (Tavčar 1956: 91)

¹⁰ Njih vodja ni ne tihotapec ne tat ne ropar, temveč Tavčarjevo ponosen: »In meni bode te vi pravili, da sokol več velja kot jaz, ki sem človek?! [...] Peter Smuk ni moril, ni kradel, temveč v potu svojega obraza služil si je svoj kruh. Kar pa moji tovariši počenjajo, ni moja skrb, vsak je sam gospodar svoji duši!« (Tavčar 1966: 151). Po njegovi nepričakovani smrti se pisatelj pokloni njegovemu stremljenju po svobodnosti: »Grob le-tá leži sedaj po izpremembi vodotoča sredi struge, in dan na dan pljuskajo mrzli valovi čez ubogo človeško bitje, ki je nekdaž v življenju nosilo goreče srce v sebi ter imelo zmožnosti, ki bi bile boljše usodo svojemu razvitju zaslužile« (Tavčar 1966: 135–136).

III. Tavčarjeva literarna topografija

Marja Boršnikova je zelo skrbno raziskala resnične osebe, po katerih so morda modelirani Tavčarjevi literarni liki. Na shematičnem zemljevidu v tretji knjigi (Tavčar 1966b) je natančna lokalna topografija, tj. seznam krajev iz Tavčarjevega literarnega opusa, med njimi tisti iz tu navedenih del.

Temeljne topografske točke v obravnavani Tavčarjevi literaturi so Poljanska dolina z Visokim, Loško pogorje z Blegošem, od Žirovskega vrha le samotna Zala in Žiri, od koder prihajajo negativno konotirane ženske, ter sotočje obeh Sor, kjer se dogaja sodba Agati Schwarzkoblerici.

Tukajšnja analiza se s sinhronega vidika izrecno ustavlja le ob navedenih najbolj izpostavljenih toposih, medtem ko so *Bukov vrh*, *Dobje*, *Hotovlja*, *Pasja ravan*, *Volča*, *Zminec* omenjeni le mimogrede (*Grajski pisar*; Tavčar 1966: 135, 138, 188, 194, 218, 227). Karakteristična mesta v navedkih so označena s kurzivo.

1. Poljanska dolina

Tavčarjev prvotni literarni vtis o Poljanski dolini je dve leti zaporedoma odbijajoč in turoben. Po tridesetih letih jo pooseblja z narodno zavednim dekletom: »Ko sem se vračal, je bila spomlad tu: hruška in češnja sta cveteli, in cela *Poljanska dolina* je nosila belo pečo« (*Visoška kronika*; Tavčar 1956: 284). Na začetku pravzaprav roparske zgodbe z ljubezensko poanto se zazre v impozantno arhitekturo cerkve sv. Volbenka, ki je v pisateljevem času z belimi zidovi sredi lesenih hiš s slamnato streho vzbujala izjemen vtis. Četvero ponovitev pridevnika »domač«: »domači kraj«, »domači zrak«, »šumeče domače vode« dokazuje, koliko mu je pomenila (*Kuzovci*; Tavčar: 1966: 136).

2. Žiri

Geografsko gledano je Poljanska dolina porečje reke Sore od Žirov do Škofje Loke. Tako jo je doživljal še tudi Ivan Tavčar,¹¹ kakor priča njegova literatura: »Na svet sem prišel v časih, ko v *naši dolini od Žirov do Šefertna* nikdo ni čital knjige« (*Visoška kronika*; Tavčar 1956: 116–117).

¹¹ Gledano vzvratno, z loške strani, pa jo dandanes marsikdo tako obravnava le do Fužin ali celo Trebije, ker je od tam cesta do Žirovske kotline vsekana v strmo pobočje Kladja pod Žirovskim vrhom.

Vtis je, da Tavčar Žirovcev ni imel prav v čislih. Kot da bi podlegel splošnemu stališču Poljancev, da so zanje tisti drugi, drugačni¹² – v duhu problematike, kakor jo je odprl Božidar Jezernik (1985: 82–87) in poglobila Anja Mlakar (2019). Predvsem Žirovke ima na piki (*Kalan* 1878; Tavčar 1966: 54), (*Tržačan* 1882; Tavčar 1966: 67, 69).

3. Loško pogorje

»Lemoj, šestnajst let! In noben dan nisem videl ne Koprivnika ne Mladega vrha in ne Starega vrha. Posušil sem se kot kopriva – ej, huda je bila!« (*Cvetje v jeseni*, 1917; Tavčar 1956: 17).

Ko človek dokončuje življenjski krog, se vrača na začetek, česar Tavčar ne skriva. Še posebej ne, ko gre za domačo pokrajino. Prvoosebni pripovedovalec v predzadnjem objavljenem delu utemeljuje svojo zraščenoost z njo s spomini na otroška leta:

Lepšega prizora ne poznam na božjem svetu! Še sedaj, kadar s srcem pregrešnim in ostarelim hodim domov, še sedaj sem na tistem ovinku kakor otrok, in pretečene mladosti leta vsiljujejo se mi v spomin. Pretekla so kakor voda, ki na istem mestu pod cesto med skalovjem mimo šumi. Ta kraj se imenuje »v Kotu«. (*Grogov Matijče* 1881; Tavčar 1966: 63–64)

4. Blegoš

Blegoš (1562 m) je za Ratitovcem drugi najvišji vrh danes uradno imenovanega Škofjeloškega hribovja in že od nekdaj topografski simbol prebivalcev Loškega gospostva (Blaznik 1973) od Škofje Loke do Žirov. Da je Tavčar domač z njim, se vidi iz dveh posebnosti in v njiju uporabljenih pridevnikov »star« in »plešast« (*V Zali*; Tavčar 1956: 15; *Cvetje v jeseni*; Tavčar 1956: 60; *Posavčeva češnja*; Tavčar 1966: 94).

Čez nekaj let je domoljubno razpoloženje do kralja Loškega pogorja tako samoumevno, da mu ga ni treba posebej poudarjati. Ljubeznivost do njega razkriva s personifikacijo: »skoro pred nami je kipel proti nebu okrogli Blegoš, in bel sneg mu je še pokrival široko glavo (*V Zali*, 1894; Tavčar 1966: 252).

¹² Tako kot je Samarija v Svetem pismu za Jude ali Sibirija za Ruse ali Bosna za nekdanje Jugoslovane.

Vzhičenost do njega preprosto izrazi kočar Skalar po vrnitvi iz dolgoletnega, po krivici prestanega zapora: »'Lep je! Na vrhu je v senci, po bregovih pa ga sonce obseva!' In res je takrat nad goro plaval velik oblak, ki je jemal vase sončne žarke, tako da je bil vrh teman« (*Cvetje v jeseni*; Tavčar 1956: 16).

V zrelih letih ga Tavčar opisuje kot hribolazec, stvarno, z izkušnjo hoje v slovenske gore. Njegovo domoljubje zanj se komaj zazna, saj je njegovo višinsko obzorje veliko bolj široko in priča o dobri zemljepisni orientaciji: »Pravijo, da se proti jugu vidi Jadransko morje. Bil sem mnogokrat na Blegošu, ali morja nisem nikdar ugledal« (*Cvetje v jeseni*; Tavčar 1956: 61).

5. Zala

Tavčarjevo naklonjenost do motivov iz narave je mogoče prepoznati po personifikaciji: »Tudi naša starodavna Zala se je zbudila« (*V Zali*; Tavčar 1966: 247–248).

Čeprav ta predel na severni strani Žirovskega vrha Tavčar predstavlja kot lovec, se mu sredi dolge stavčne periode oz. povedi pojavi dvovrstičnica s pravcato rimo:

Raztegnil zelenobleščeči vrat,
veličastno se dvignil v zrak (*V Zali*; Tavčar 1966: 251).

6. Visoko

Tavčar že veliko prej v *Grajskem pisarju* geografsko opiše okolje, v katerem se pozneje dogaja tragična *Visoška kronika* (Tavčar: 1966: 188–189).

IV. Prostorske koordinate

Specifični vidik poetike prostora je motivika narave, ki Tavčarju omogoča izraziti lirično razsežnost njegove ustvarjalnosti. Morda je njegovo pozornost do narave sprožila ali vsaj okrepila slikarska dejavnost treh njegovih rojakov Janeza in Jurija Šubica (Hotovlja) ter Antona Ažbeta (Dolenčice), ki so v kratkem času življenja doživeli celo mednarodni sloves (Janez Mesesnel 1977; Marijan Tršar 1991).

Narava v prostorskih koordinatah je razvrščena po načelu od bližnjega k daljnemu, od neopaznega k silnemu, od človekove intimnosti do prostorske oddaljenosti in neskončnosti.

Tavčarjeva lirična razsežnost se razmahne v motiviki narave. Vodoravno jo opredeljujeta zemlja in cvetje, navpično pa predvsem številne vrste gozdnega

drevja, sadno drevje (češnja, sliva, hruška), manj drevesi s posebno konotacijo (lipa: simbol slovenstva, kostanj: znamenje liberalcev), hribi in gore naokrog ter daljnje obzorje, tudi v smislu neskončnosti.

Dinamika narave se zaznava v zraku, na zemlji in v vodi in je predstavljena z vetrom, vremenskimi pojavi (bliskanje, grom, dež) in njihovimi posledicami (plazovi, povodnji).

Voda je vir življenja, pa tudi neugnana sila, hujša od ognja, saj ji ta podleže. Vode pa ni mogoče ukrotiti, dokler sama ne odjenja. Tavčarjeva literatura upoveduje ta naravni element od njene najbolj pohlevne oblike do najbolj nevarne razdiralne stopnje: *luže; [iz]vir; studenci; tolmunu, mogočnem tolmunu; hudo-urniki; reka, kakor bi se togotila od najbesnejšega srda; dolga rjava črta vlekla se je od najvišjega vrha dol do belega proda, kjer se je penila razljučena Sora; plesala je reka in plesale so še celo ognjene strele.*

Strašno je, kadar avtor združi vse štiri naravne elemente: zrak = veter, vodo, ogenj = blisk in grom, zemljo:

V trenutku je nastala skoro ponočna tema in črni oblaki so prepregli čez in čez neba obok. Zatulil je vihar in bliskoma napolnil vso dolino z grozonosnimi svojimi močmi. Skoro do tal je vil vrhove drevesom, da so bolešno ječala debela. Odkrival je strehe pri kočah ter vil v visokih stebrih prah proti višinam. Po zraku je mrgolelo listja in slame, vmes pa so frfotale plahe ptice ter v svojem strahu razbijale si glave ob stenah in deblih. [...]

Pretrgali so se črni oblaki, in takoj se je izpremenilo obnebje v žareče žrelo, ki je metalo iz sebe gorečih strel na stotine. Dol in goro je pretresal grom, in do osrčja je trepetala zemlja pod neskončnimi udarci razburjenega neba. Ulila se je ploha ter usula toča, ki je takoj oklestila drevje. Struga v potoku se je v hipu napolnila; rumeni valovi so odpluli onemoglega vojaka na prod, odnesli brv in kmalu segali do hiš, v breg odmaknjenih. Že je donašala voda različna orodja, lesovja, oblačila, in pri cerkvenih stopnicah se je ujelo truplo mrtvega živinčeta, ki so ga Bog ve kje pod goró na paši zajela vodovja. In še vedno je lilo iz oblakov, in voda je naraščala više in više. Vmes je divjal grom in strele so švigale. Staro lipo sredi vasi je razkrojil blisk, da se je vzdignila iz korenin ter padla po vodi. Okrog nje so pričeli valovi neutrudljivo svoje delovanje in kmalu so jo drvili s sabo. (*Vita vitae meae*; Tavčar 1966: 179)

Voda je v Tavčarjevi literaturi tudi raz-sodnica, »višja moč« (*Vita vitae meae*; Tavčar 1966: 179). V vodi je končal življenje vodja Kuzovcev, Peter Smuk, ko je odhajal od dekleta; sodba nad Agato Schwarzkobler naj bi se izpeljala na sotočju Selščice in Poljanščice, ki se ondi izlivata ena v drugo. Agata se je srečno rešila smrti v vodi. Tragično pa je končal grajski pisar Jošt Tolmajnar. V povodnji, pa ne zaradi nje, temveč zaradi človeške zlobe, izgubi življenje katoliški bogoslovec Carolus Kosem.

Tavčar je katero takih povodnji doživel v mladih letih celo sam ali pa so mu o njej iz lastnih izkušenj tako živo pripovedovali njegovi starejši rojaki, da je tako nazorno opisal hudo uro, ko so v hipu pridre vode z gričev in se združile v

jezero z visoko gladino. Če bi ne doživeli usodnih povodnji leta 2023, bi navedeni opis pripisali Tavčarjevi bujni domišljiji, zdaj pa je tudi prebivalcem ob porečju poljanske Sore popolnoma jasno, da gre za zelo realistično sceno. Ob poročilih o povodnji v Žireh in Poljanski dolini leta 1925 in leta 1926 ter ob lastnih izkušnjah povodnji 4. avgusta 2023 v Poljanski dolini in na veliko območjih v Sloveniji postane jasno, da si Tavčar takih motivov ni izmislil, temveč jih je literariziral vsaj iz pripovedovanja domačih, če ne tudi iz lastnega doživetja.

V. Živali

Tavčar sam se je spoznal na lov, toda gozdne in vodne prebivalce je znal tudi dobro opazovati. To se vidi iz karakterizacije živali, ki jim namenja pozornost: *jelen, srnjak, srna, in lisica, zajec, gad in druga lezečina*.

Tavčar je bil vnet lovec divjadi in za ribolov je imel v zakupu reko Soro vse do Žirov.¹³ Da so bili Sora in njeni pritoki nekdanj polni življenja in je bil »visoški gospod« najbrž dober ribič, se vidi iz njegovih slikovitih opisov številnih ribjih vrst, kot so klini, podlusk, lipan, mre, postrv.

Pri pticah poleg vizualne pride do izraza tudi zvočna poetika: »njihovo žvrgolenje, predvsem drobnih senic in drugih pogozdskih ptic« (*Grogov Matijče*; Tavčar 1966: 63–64). Tavčar ptic ni doživljal zgolj kot esteta in pisatelja, temveč tudi kot lovec in celo poznavalec (gojenih) plenilcev: *kavke in vrane, divji golobi, sokoli*.

V skladu s tedanjo liberalno politično doktrino človekovo težnjo po osvoboditvi in individualnosti primerja s ponosno, svobodno ptico. Toda kaj, ko tako ptico kot človeka popolnoma prevzame in tako rekoč zaslepi ljubezen, pravzaprav njena sla, kot prikazuje v lovu na divjega petelina.

Kosmačeva *Gosenica* (1970: 54–55) ima davni zgled, kako življenje žre življenje, pri tako drobni vrsti, kot so svileni krilatci, metulji ob Metinem ribniku. Istovrstne živali napadajo šibkejša v svoji vrsti: ptice ptice, metulji metulje:

Na suhi veji nad vodo je čepel debeloglavec, sivi *kačji pastir*. Gorkota je prebudila iz spanja *belega večernega metuljčka* – mi gorjanci bi rekli »motovilčka« – ki je tičal pod zelenim listom. Hotel je poskusiti svoje zaspane moči in vzdignil se je v topli zrak. Ali debeloglavec je prežal in takoj ga je pograbil, da so se bele peruti v koscih usule od drobnega mučenika. Nato je ropar z oskubenim trupelcem suhotno odfrčal, da si je drugod v miru napravil obed. (*Cvetje v jeseni*; Tavčar 1956: 33–34)

¹³ Podatek je po spominu iz pripovedovanja v Žireh.

Toda življenje je vrednota samo na sebi:

Sedaj, ko se otava kosi, odrini v kako pogorje! Lazi po skalah! Pridruži se koscem! Hodi, hodi in delaj! Potem kmalu sprevidiš, da je življenje dar božji in da se zgolj le tepci dolgočasijo v njem! (*Cvetje v jeseni*; Tavčar 1956: 13)

VI. Melanholična življenjska drža

Kljub številnim življenjskim dosežkom se Tavčarja drži melanholija: »Ljubezen nam je vsem v pogubo, tako živali kakor človeku!« Ta pisateljeva opazka je jedro Tavčarjeve literature. Nobena ljubezenska zgodba v Tavčarjevi literaturi ni srečna. Z upoštevanjem pripombe na Jeranov (rojak!) račun, da je vsakršno pisanje o ljubezni grešno, se jo dá razumeti tudi ironično. Čeprav neke zapiše, da je vrednost stare in grde ženske majhna, (*V Zali*; Tavčar 1966: 362), Luco, ki »se je je oprijela bolezen, da je s suhim svojim obrazom migala neprestano sèm in tja, kakor petelin na vrhu cerkvene strehe, kadar je dvojna sapa v zraku [...] in je govorila z jokajočim in stepenim svojim glasom«, opisuje sočutno in spoštljivo (*Cvetje v jeseni*; Tavčar 1956: 18).

Velikega poklona so od Tavčarja deležne loške žene – v njihovi družbeni vlogi –, ki so se tako srčno obnašale v veliki nevarnosti za Agato Schwarzkobler:

Naj preteko stoletja za stoletji, loško ženstvo pa naj ohrani tisto dušo, kakor jo je nosilo v sebi v Gospodovem letu 1695, ko je bila duša svetla kakor zlato in čista kakor sonca žarki! Da bi me nebo uslišalo! (*Visoška kronika*; Tavčar 1956: 270)

VII. Literarna kronologija

Marja Boršnikova se je trudila izslediti čim več oseb, po katerih naj bi bili modelirani Tavčarjevi literarni liki. Preskrbela je tudi shematični zemljevid z natančnim seznamom krajev iz Tavčarjevega literarnega opusa. Zelo dobrodošel pa bi bil kakšen konkreten lokalni zgodovinski podatek, npr., na katero povodenj se nanaša Tavčarjev opis. Težko da bi zanjo zadoščala zgolj ustvarjalna fikcija.

V zgodovinski povesti *Tiberius Pannonicus* je Poljanska dolina še zgolj sen, hrepenenje. Tavčar dogajanje v njemu domačem prostoru pomakne daleč v preteklost, v čas, ko sta med seboj tekmovali dotlej obstoječa katoliška in v 16. stoletju vpeljana protestantska veroizpoved, ponavadi imenovani reformacija in protireformacija. Bistveno obdobje v Tavčarjevi literaturi sta protestantizem in katoliška obnova. Medsebojno obtoževanje njunih pripadnikov se končuje z družinskimi tragedijami in doktrinarnimi spopadi.

V *Visoški kroniki* pisatelj na več mestih (Pasaverica, Izidor Khallan, Agata) poudarja prednost opismenjenja. Vendar so to le stranski motivi. V skladu z zgodovinskim pomenom je veliko večja pripovedna teža pripisana *Svetemu pismu*. Ranjenemu Amandusu postane sumljivo: Ženska – pa bere! Ogovori jo in vpraša po imenu, kar dekleta vznemiri. Njega pa veliko bolj kot njena navzočnost moti knjiga v njenih rokah (*V Zali*; Tavčar 1966: 265). Dalmatinova *Biblija corpus delicti*.

Opismenjevanje in knjiga, razmerje med slovenščino in nemščino so klasične zgodovinske teme. Strogo razlikovanje med stanovi ter slovenskim in nemškim življenjem Tavčarjeva literatura zavrača z motiviko jezikovne interference. Jezik in obleka sta znamenji identitete. Svoјčas je bila oblačilna kultura prvi, navzven še očitnejši znak družbene pripadnosti.

Tavčarjeva izjemno aktualna opazka izpred stoštiridesetih let deluje cinično, toda danes je še veliko bolj boleča in vredna premisleka: »Govorile so nemško, nekatere še celo angleško! Samo slovenska beseda se ni čula nikjer – ker pred dvajsetimi leti bila je pri nas angleščina mnogo potrebnejša od slovenščine!« (*Kočarjev gospod*; Tavčar 1966: 86).

V *Visoški kroniki* omenjena srbska bojišča, od koder da prihaja kužna bolezen, lahko merijo na srbsko nevarnost za tedanje Avstro-Ogrsko, saj je po izidu sodeč nastajala med prvo svetovno vojno.

VIII. Literarna poetika

Čeprav je vablјiva misel, da je na Tavčarjevo naglaševanje besed vplival njegov rojak Luka Pintar, je bolj verjetno, da je z naglaševanjem želel doseči pravšnji zvočni vtis, za katerega se je, po lastnih besedah, zelo trudil (prim. Izidor Cankar 1960: 51). Marsikatero povedi so pravzaprav poezija v prozi. O tem priča množica jezikovnih figur.¹⁴ O tem bi bila dobrodošla posebna raziskava.

Tavčar se v *Cvetju v jeseni* in *Visoški kroniki* ponekod lahko kosa z Ivanom Cankarjem. Podrobna primerjava med njima bi najbrž pokazala marsikatero sorodnost. Kdo se je od koga učil?

Srečko Kosovel si je na domačih tleh pridobil sloves zaradi pesmi o borih, Ivan Tavčar pa bi si ga tudi zaslužil zaradi svojih literarnih slik o sadežih (češnje, slive). Vsi so povezani s tragiko.

¹⁴ Besedna igra z imeni, oblikoslovje, skladnja (Tavčarjeva posebna skladnja: pomožnik za glagolom, prilastek za samostalnikom, zrcalna jezikovna figura, predpretekli čas, ponavljanje), etimološka figura, okrasni pridevek, kontrast, podvojevanje, primere, personifikacija, manjšalnice, metaforika, simbolika, motivika cvetja, kompozicija.

V lazaretu se brez lastne volje znajdetata vzporedno v vrsti Izidor Khallan in Marks Wulffing; ta »z odrezano desno roko in odrezano levo nogo«. Paralelizem! Ranjenec vpričo nedvomno bližnje smrti prosi sosedu za odpuščanja in Izidor ga potolaži: »*Odpuščeno ti bodi, da bo tudi nam odpuščeno!*« (Visoška kronika; Tavčar 1956: 283).

V to na svetopisemski očenaš naslonjeno poved, podano v obliki paralelizma, je zajeto temeljno sporočilo *Visoške kronike*.¹⁵

Viri in literatura

Marja BORŠNIK, 1966a: Opombe. Ivan Tavčar: *Zbrano delo III*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 383–344.

Marja BORŠNIK, 1966b: Priloga: Zemljevid domačih krajev. Ivan Tavčar, *Zbrano delo. Knj. 3. Med gorami; Zgodovinske povesti; V Zali*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Izidor CANKAR, 1960: *Obiski. S poti*. Ljubljana: (Kondor), Mladinska knjiga.

Enciklopedija Slovenije 1, 1987. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Enciklopedija Slovenije 13, 1999. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Gorazd MAKAROVIC, 1981: *Slovenska ljudska umetnost. Zgodovina likovne umetnosti na kmetijah*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Tomaž SAJOVIC, 1980/81: Pomen krajinskih opisov v Tavčarjevi zgodnji prozi (1871–1875), *Jezik in slovstvo* 26/3, 99–104.

Ivan SEDEJ, 1985: *Ljudska umetnost na Slovenskem*, Ljubljana: Mladinska knjiga.

Tone SMOLEJ (ur.), 2005: *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti: Imagološko berilo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.

Tone SMOLEJ, 2021: *Mesta, junaki, vojaki: imagološki spisi*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

Marija STANONIK, 2023: *Poetika slovenske slovstvene folklore. Besedna umetnost v koreninah*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Ivan TAVČAR, 1952: *Zbrano delo. Knj. 2. Otok in struga; Ivan Slavelj; Mrtva srca*. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). Ur. Marja Boršnik. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Ivan TAVČAR, 1956: *Zbrano delo. Knj. 6. Cvetje v jeseni; Visoška kronika; Variante*. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). Ur. Marja Boršnik. V Ljubljani: Državna založba Slovenije.

¹⁵ Tukajšnji obravnavi manjka primerjalni vidik, zato se sprašujem, ali jo je mogoče kljub temu imeti za prispevek k slovenski imagologiji (prim. Smolej 2005, 2021).

Ivan TAVČAR, 1966: *Zbrano delo. Knj. 3. Med gorami; Zgodovinske povesti; V Zali*. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). Ur. Marja Boršnik. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Zusammenfassung

RAUM UND ZEIT IN TAVČARS POLJANSKA-TAL LITERATUR

Theoretischer Ausgangspunkt des Beitrags stellt die Poetik der Visualisierung dar, die möglicherweise von Tavčars berühmten Zeitgenossen in der Malerei inspiriert wurde: den Brüdern Janez und Jurij Šubic und Anton Ažbe.

Der Beitrag versucht, Tavčars Prosa aus der Zeit von 1876 mit Unterbrechungen bis 1919 vorzustellen, die speziell in seiner Heimat, dem Poljanska-Tal, angesiedelt ist. Topographisch angedeutet wird es bereits in den Titeln der zwölf „Bilder aus dem Loka-Gebirge“ aus den 1880er Jahren, in dem gattungsmäßig unterschiedlich definierten Text *V Zali* (1894), in *Visoška kronika / Die Chronik von Visoko* (1919) und in einigen anderen wichtigen Texten (*Kuzovci, Vita vitae meae, Grajski pisar, Cvetje v jeseni / Herbstblüte* 1882, 1883, 1889, 1917).

Tavčars literarische Topografie umfasst sowohl Poljanska-Tal, Žiri, Loka-Gebirge, Blegoš, Zala, Visoko und ihre räumlichen Koordinaten in der Horizontale als auch die Vertikale mit dem fernen Horizont und der Dynamik der Natur.

Im Zentrum von Tavčars literarischer Chronologie stehen die Reformation und Gegenreformation mit der Alphabetisierung, dem Buch und dem Verhältnis zwischen Slowenisch und Deutsch.

Das Verhältnis zwischen der slowenischen Standardsprache und dem Dialekt ist Teil von Tavčars literarischer Poetik, die sich reflexiv durch sein melancholisches Lebensgefühl, die Blumen- und Tiermotive und stilistisch durch seine durchdachte Komposition und zahlreiche virtuose Sprachfiguren auszeichnet, die von der bisher vielleicht wenig beachteten lyrischen Natur des Autors zeugen.